

Utilitarna i etička mjerila tehnouznanstvenog napretka*

Antun Šundalić

Ekonomski fakultet u Osijeku

Sažetak

Čovjek kao mjera svih stvari, ili kao sićušan djelić Božjeg stvorenja dilema je koja se u različitim formama očituje kroz cijelu povijest ljudskog mišljenja. Dok prvi pristup čovjeka postavlja natprirodno, drugi ga utapa u prirodu koja je zajedno s njim stvorena. Unatoč razlici poimanja čovjeka u svijetu – čovjek–stvaralac ili čovjek–stvoren – povijesno nije osporena teza da je čovjeku prirodna potreba drugi čovjek. Iako je, međutim, svijest o ovoj istini civilizacijska vrijednost, čovjek ju je neprestano dovodio u pitanje. Posebice je to novovjekovna činjenica kada je briga za čovjeka poprimila obilježja brzog tehnouznanstvenog razvoja i napretka. Ta je briga rezultirala izdvajanjem čovjeka iz prirodnog reda, postavila ga natprirodno–gospodarski. Organizacija temeljena na zajedništvu (čovjeka i prirode, čovjeka i čovjeka) zamijenjena je **organizacijom atomističke i individualističke orijentacije**. Ova je orijentacija na prvo mjesto tehnouznanstvenog razvoja stavila **utilitarna mjerila** (korist za čovjeka, ograničena na nekolicinu), dok su **etička** (briga za sve) dobila sekundarno značenje.

Aktualna zbilja pokazuje nužnost spajanja utilitarnih i etičkih mjerila tehnouznanstvenog razvoja i napretka, i to tako da se etičnost postavi primarnim polazištem te da se proširi na prirodu. Oprirođenje, a time i pomirenje, etičkih i utilitarnih mjerila, znači vraćanje čovjeka u prirodni red. To se može pratiti i kao prijelaz od ključnih vrijednosti moderniteta (ekonomska racionalnost i materijalna efikasnost), k vrijednostima postmoderniteta (društvena racionalnost, ekološke i humane vrijednosti).

Ključne riječi: etička mjerila, modernitet, postmodernitet, prirodni red, tehnouznanstveni razvoj i napredak, utilitarna mjerila

1. PRISTUP

Ekonomisti su nas naučili da nema besplatnog ručka, netko će ga uvijek platiti. Ta je istina povijesno nebrojeno puta dokazana: jedni su bili slobodni jer su drugi bili robovi, jedni su bogati jer su postojali siromašni, jedni su moćni jer su postojali slabi, jedni su ugledni jer su postojali odbačeni, i slično. Prijeđe li se s pojedinaca i skupina (slojeva) na društva, može se primijeniti isto načelo polarizacije. S procesom industrijalizacije polarizacija postaje još bogatijom: društva se razlikuju kao razvijena i nerazvijena, napredna i tradicionalna, demokratska i autoritarna.

Polarizaciju smo navikli sociološki označavati kao socijalnu stratificiranost koja je normalna pojava u čijem se sustavu oblikuje ekonomija, politika i kultura određenog prostora i vremena. Prihvatanje nejednakosti među društvenim skupinama (staležima, klasama, kastama, slojevima) značilo je prihvaćanje nejednakosti, siromaštva, eksploatiranosti i socijalne zapostavljenosti kao pripadajućih određenim dijelovima društva.

* Rad je prezentiran na interdisciplinarnom znanstvenom kolokviju »Tijekovi i mijene mišljenja, svijeta i čovjeka«, Zagreb, 24. i 25. veljače 2000.

Povijesne su ocjene ovih polarizama također bile polarizirane. Ocjenjivani su vojskovođe i carevi, mislioci i državnici, ratovi i mirenja, bolesti i katastrofe. Kroz naknadne sudove o svemu uvijek se uočavala opredijeljenost za jedan od polova: pravednost ili nepravednost, istinitost ili lažnost, dobrota ili zloća, demokratičnost ili autoritarnost.

Premda povijesni kontinuitet polarizacije društva nije moguće osporiti, često se čuju sudovi o krivici za dogođeno nasilje i nepravdu, za ono što je Hegel nazvao klaonicom naroda (Hegel, 1951:37), a Spengler poviješću rata (Spengler, 1991:37). Krivnja uvijek traži iskupljenje. Habitualna je krivnja u Božjim rukama, krivnja, pak, prema prirodi, prošlim te sadašnjim i budućim generacijama još je u rukama njezinog tvorca – čovjeka. To znači da je čovjek **odgovoran** za sve grijehe civilizacije te je, kao takav, i pozvan ispravljati ih. Ispravljanje grešaka, pak, povijesno je svedeno samo na isprike onima koji su trpili (npr. osuda inkvizicije, fašističkog genocida, staljinističkog totalitarizma i sl.), ali više od njih znači **stvorenja svijest o grijehu i krivici**.

Dok se u starom vijeku svijest o krivici radala u mitskim i religijskim slikama, novovjekovni čovjek **sekularizira krivnju** svodeći je na odgovornost za učinjeno pred svojim suvremenicima. Sekularizaciji krivnje umnogome pridonosi zaživljavanje ideje napretka koja se gradi na čovjekovom intervencionizmu u prirodi. Novovjekovi je čovjek tako potiskivao tradicionalnu viziju sebe kao »sličnog djelića Božjeg stvorenja« (Augustin, 1982:7) te uspostavljao novu u kojoj je čovjek mjera svih stvari.

Prosvjetiteljsko postavljanje razuma kao posebnog (jedinog) suca koji odmjerava čovjekovo pravo na prirodu, njezino korištenje i prilagođavanje čovjeku, značilo je dvoje: na jednoj strani, izvršena je detronizacija Božje uloge u rasporedu snaga stvaranja i razaranja, na drugoj strani, pak, otvoren je prostor intelektualnoj znatiželji u novom otkrivanju prirode. S prosvjetiteljskom mišlju Europe rađa se slika o stalnom napretku u povijesti, razum i racionalnost postaju sinonimi za kvantificiranje, proračun i procjene (Lee, 1997:16–17). Znanost postaje polje dokazivanja čovjekove moći u svijetu. Sciencistički pokret u Engleskoj i Francuskoj podupire institucionalno instaliranje znanosti kao znak otvorenosti i napretka društva. Urušavanje teocentričke slike svijeta završava veličanjem ljudskog uma i napretka koji donosi njegova primjena. Matematika i empirijske znanosti postaju model po kojemu se sve može riješiti, model **beskonačne usavršivosti svijeta** (Ben-David, 1986:104). Priroda je viđena kao stroj koji se kreće po zakonima matematike, ali je istodobno od klasičnih ekonomista shvaćena kao čovjeku podređena sfera na kojoj se on dokazuje (Milberg, 1993:257).

Znanstvena su rješenja vjeru u Boga postupno nadomještala vjerom u čovjeka. Čovjek se izvlači iz položaja Božjeg stvorenja, a uz obilježje misaonosti on se shvaća kao *homo faber* – životinja sa znakovima i oruđem, biće s mozgom (Scheler, 1987:127–130).¹ Tehnički izumi i materijalna korist koju donose postali su *spiritus movens* novog vremena. Etika i moral nisu dobili mjesto u epohi koja se predavala tehnici. Zanesenost napretkom, a on se mjerio inovacijama u proizvodnji i gomilanju materijalnih dobara, djelovala je destruktivno na organizacije temeljene na zajedništvu u tradicionalnim društvima Europe. Čudesno poboljšanje sredstava za proizvodnju u 18. stoljeću, upozorava K. Polanyi, praćeno je katastrofalnim izmještanjem života običnih ljudi (Polanyi, 1999:55).

¹ M. Scheler povijesno uočava pet ideja o čovjeku: čovjek kao Božje stvorenje, čovjek kao *homo sapiens*, čovjek kao *homo faber*, čovjek kao *dezertar života*, čovjek kao *natčovjek*, gospodar i stvaratelj (Scheler, 1987:119–148).

2. OSAMLJIVANJE POJEDINCA

Industrijalizacija i njome uvjetovana urbanizacija materijalna su uporišta na kojima se razvija duh moderne. Brojne su danas i česte rasprave o značenju moderne, njezinom trajanju i transformiranju u postmodernitet. Modernitet se vezuje uz racionalnost, a racionalnost zaživljava s kapitalističkim duhom. Weberova je interpretacija širenja duha kapitalizma Europom isticala upravo racionalni moment. Razlikujući tradicionalni pristup radu i imovini u kojemu dominiraju neracionalnost i stihijnost, Weber ističe temeljna obilježja novog vremena **modernog kapitalizma**: racionalnost i disciplina u radu, uvažavanje tržišta (ponude i potražnje), pozitivan odnos prema privređivanju (rad kao spas, a ne prokletstvo), dobit je cilj po sebi i zaslužuje pozornost i poštovanje, stjecanje dobara je stoga na prvom mjestu (Weber, 1976:130–31). Ovaj je zaokret ljudske svijesti, a onda i prakse, u tradicionalno kršćanskoj Europi pokrenut Reformacijom. Lutherovo je osamljivanje pojedinca pred Bogom² postavilo čovjeka u situaciju da **sam** skrbi o svojem životu i onome »poslije«. Kada postigne vjerom slobodu duha, čovjek, uči Luther, mora raditi i na čistoći tijela, a ona se postiže obuzdavanjem tjelesnih strasti, radom a ne besposličarenjem, svakovrskom stegom koja stvara umjerenost (Luther, 1983:19).

Premda je moguće, na tragu Webera, ukazivati na ovakvu duhovnu podlogu nastanka i razvoja kapitalizma u Europi, pokazalo se da njegovi počeci nisu bili nimalo kršćanski. Glad za profitom prvih kapitalista bila je toliko materijalne naravi da je prekrila svu ljudsku duhovnost, posebice onu koja je poticala služenje blišnjemu. Opijenost početnim učincima industrijalizacije evoluirala je u beskrajnu vjeru u napredak, kako onaj proizvodno-tehnički, tako i materijalno-akumulacijski. Stoga će P. Berger ocijeniti »... da je od svojih početaka kapitalizam, iz zemlje u zemlju, bio sila kataklizmičkog preobražaja. Kapitalizam je iz korijena mijenjao svaki materijalni, društveni, politički i kulturni vid društva koje bi dotakao, a to je i dalje tako.« (Berger, 1995:5) Tradicionalizam društava koje je kapitalizam zahvatio nije bio dugotrajna zapreka njegovu razvoju. Primjer za to daje Zakon Speenhamlanda iz 1795. koji je subvencijama za sirotinju početno sprečavao stvaranje tržišta rada, ali ne zadugo.³ Već je tridesetih godina 19. stoljeća sve bilo na prodaju, i rad, dakako. Novi ekonomski poredak nije prihvaćen kao napredak, već prije kao nepravda prema najbrojnijem dijelu populacije. Da bi se nešto prihvatilo potrebno je, u prvome redu, promijeniti navike, prilagoditi svijest novoj ideji pojedinca izvan zajednice.

Liberalizam je jačao svijest da je položaj u društvu (ugled i utjecaj) određen ne više porijeklom nego **aktivnošću** koja pojedincu priskrbljuje obilježja uspješnog ili propalog, uglednog i utjecajnog ili beznačajnog, bogatog i siromašnog i gladnog. Aktivnost i na njoj građena promjena otvara mogućnosti za svakog građanina.⁴ Industrijsko se društvo pokazuje otvorenim, socijalno mobilnim. Moderni se svijet

2 Luther odbacuje posredništvo Rimokatoličke crkve koja je deformirala evanđeosku poruku te stvorila »stalež duhovnika« i time dokinula shvaćanje kršćanske milosti, slobode i vjere. Kršćani su postali robovi najnesposobnijih ljudi, njihovih zakona i djela (M. Luther, 1983:17).

3 Speenhamland je štitio sirotinju, njihov dom, obitelj, susjedstvo i seosku sredinu; kapitalizam poslije 1834. odvaja čovjeka od svoga doma i roda, od svog korijenja i okružja sa značenjem, ukida svu dotadašnju zaštitu siromašnih (K. Polanyi, 1999:107).

4 Zagovarajući liberalnu ideju M. Friedman ukazuje na jednakost svih građana u jednom smislu (pred zakonom) i na njihovu nejednakost u drugom (glede sposobnosti korištenja jednakih šansi) (M. Friedman, 1992:201).

razlikuje od tradicionalnih društava brojnomo i heterogenom populacijom, visokim stupnjem industrijalizacije, kapitalističkom tržišnom ekonomijom, specifičnom socijalnom diferencijacijom i podjelom, teritorijalnim i administrativnim sustavom zasnovanim na nacionalnim državama u kojima je građanstvo i članstvo u civilnim organizacijama politički oblikovano i strukturirano te **dominacijom znanosti i tehnologije** (Thomas–Walsh, 1998:363). Zaživljavanjem novog vrijednosnog sustava oblikuje se **mentalitet moderne** koji karakteriziraju rad, disciplina i odgovornost, potom sklonost planiranju unaprijed, organizaciji i odgodi nagrade. Čovjek moderne povodi se **razumom, racionalnošću i znanošću**, bez miješanja emocija (Rosenau – Bredemeier, 1993:359–60).

Predajući se znanstvenim prosudbama i vođenju, industrijsko je društvo krčilo put *homo tehnicusu*. Civilizacija tehnike sve je manje trebala ljudsko društvo, obrnutno, pak, društvo više nije moglo bez tehnike. Uključivanje znanosti u sve društvene procese kroz nastajuće tehnologije učinilo je znanost temeljnom ljudskom djelatnošću. Time i obrazovanje prestaje biti statusni simbol i postaje egzistencijalni uvjet. Vjeru u znanstveni napredak pojedinac je mogao testirati i na svom životnom putu: za osobni probitak važniji je postignuti stupanj obrazovanja nego socijalno porijeklo. Stoga je i ovaj segment društvenog života osamio pojedinca, usmjeravajući ga na vlastite sposobnosti i motivirajući ga za napredovanje u karijeri.

Znanost je donijela velike promjene koje se nisu mogle negirati: u materijalnom pogledu obilje proizvoda, u tehničkom pogledu razvoj i usavršavanje tehnologije, u radnom pogledu oslobađanje ljudskog rada, u duhovnom pogledu pluralizam i individualni izbor. Takve se promjene ocjenjuju kao razvojne te kao civilizacijski napredak ako se kao kriterij u ocjenjivanju uzima **aplikacija znanosti** u obliku **novih tehnologija i inovacija proizvodnih procesa**.

Ako se, pak, kao kriterij uzima **socijalni učinak**, tada je upitan doseg dobrobiti takvog razvoja i napretka. Prema tom kriteriju materijalno je izobilje dobrobit društvene manjine, nova tehnologija oslobađa ljudski rad čineći ga lako zamjenjivim i sekundarnim u proizvodnji, individualni izbor u pluralizmu ponude nije iskoristljiv za sve koji ovise o vlastitom radu.

Industrijsko je društvo dalo prednost prvom kriteriju – aplikaciji znanosti, dok je drugi kriterij uvažavan tek kroz institucionalne mjere očuvanja minimuma socijalnog mira, a što je ocjenjivano kao neizbježni učinak velike transformacije društva.

3. SOCIJALNA SKRB KATOLIČKE CRKVE

Ne prekinuti razvoj, već ga učiniti pripadajućim većini; ne osuditi napredak već ga dovesti u odnos spram potreba ljudske osobe – to je pokušala Katolička crkva svojim zauzimanjem za čovjeka. Njezina je socijalna doktrina na prvo mjesto stavila čovjeka koji se društveno treba potvrđivati, a ne marginalizirati. Protiv je marginalizacije ljudske osobe papa Lav XIII tvrdeći da uz zaštitu naravnog prava na privatno vlasništvo, država treba zaštititi ljudski rad (osigurati podnošljive uvjete rada, dostojne plaće); (Lav XIII, 1991:čl. 30–34). **Tejlorizam** i **fordizam** dijeleći proizvodni proces na najjednostavnije radnje još su više obezvrjeđivali značaj ljudskog rada čineći ga lako zamjenjivim i nadoknadivim. Dok se na jednoj strani gomilaju materijalna dobra zahvaljujući racionalizaciji proizvodnje, na drugoj se strani širi bijeda uzrokovana krivim procjenama individualnog i socijalnog značaja rada, njegovom potplaćenošću,

nebrigom za radnike i njihove obitelji, pa niti za opće ekonomsko dobro. To je vrijeme koje obilježava »priljava težnja za isključivim povećanjem vlastitog imutka« (Pio XI, 1991:čl. 70–75).

Nesklad koji je liberalizam kapitalističke svijesti kontinuirano proizvodio bio je u naglašavanju napretka i razvoja, industrijalizacije i modernizacije, ali i prihvaćanju činjenice da se sve to ne događa svima. Zaboravljeno je da je čovjek »temelj, uzrok i cilj svih društvenih ustanova«, ističe papa Ivan XXIII. Relativnost tehničkog napretka odvodi čovjeka od njegove biti, on je postao »orijaš prirode«, ali i »patuljak svijeta nadnaravi i vječnosti« (Ivan XXIII, 1991:čl. 219,243).

Drugi je vatikanski koncil u Pastoralnoj konstituciji *Gaudium et spes* konstatirao brze i duboke promjene koje se šire na cijeli svijet, a posljedica su čovjekove **inteligencije i stvaralaštva**. Unatoč tome što proširuje svoju moć, čovjek ne uspijeva sve staviti sebi u službu. Poglavitito u domeni ekonomske moći koja je velika, a ipak mnoštvo ljudi trpi glad i oskudicu (GS, čl.4). Suvremeni je svijet opterećen neuravnoteženošću, posebice onom koja proizlazi iz **nesklada između brige za praktičnom uspješnošću i zahtjeva moralne savjesti** (GS, čl. 8). Shvaćanje suvremene stvarnosti nije više statično, već dinamično i evolutivno, takvo koje briše razlike među zajednicama, jer se stvara jedna povijest za sve (GS, čl. 5).

U duhu Koncila papa Pavao VI. ističe potrebu za pobjedom nad socijalnim nevoljama, proširivanjem znanja, dostupnost kulturnih tečevina svima i sl. (*Populorum progressio*, čl. 21). No, posebno važno je ukazivanje na opasnost koju sutra može predstavljati tehnokracija: »Tehnokracija sutrašnjice može biti izvor ne manjih zala nego je to bio jučerašnji liberalizam. Ekonomija i tehnika nemaju drugog smisla nego u odnosu na čovjeka kojemu moraju služiti.« (čl.34)

U nizu enciklika Ivana Pavla II. katolička je socijalna misao prihvatila ključne izazove suvremenog svijeta, posebice one koji se rađaju iz čovjekove znanstvene djelatnosti. Tako papa razlikuje rad u objektivnom smislu (tehnika) od rada u subjektivnom smislu (čovjek). Pokazuje se da na razini tehnike rad opterećuju **napetosti etičkog i etičko–društvenog karaktera**. To je nužno prevladati na subjektivnoj razini gdje se čovjek treba potvrđivati kao **svjestan i slobodan subjekt** koji samo takav može potvrditi **etičku narav rada**. Time je moguće ispraviti **zabludu praktičke naravi** koja se stvara zbog vrtoglave industrijalizacije i veličanja materijalne učinkovitosti po cijenu zaborava čovjeka (*Laborem exercens*, čl. 5–6, 13). Jer, razvoj je upitan ako nije svjetski, ako nije potvrda boljitka za svaku kulturu, svaku državu, svakog čovjeka. Razvoj, stoga, ne treba shvaćati samo kao ekonomsku kategoriju, već primarno kao dimenziju čovjekova poziva (*Sollicitudo rei socialis*, čl. 29–30). Danas, više nego ikada, ističe ovaj papa, raditi znači raditi s drugima. Međuovisnost u radu odražava se i na međuovisnost u razvoju. Materijalno je vlasništvo potisnuto pred vlasništvom **spoznaje, tehnike i znanja**. Pošto su **inteligencija i sloboda** u korijenu čovjekova rada i stvaralaštva, negiranje prava na pravedan udio u stvorenim dobrima znači zapostavljanje dostojanstva ljudske osobe. **Sposobnost za inicijativu i poduzetništvo** danas je ključni faktor razvoja i stvaranja bogatstva te se moderni kapitalizam okreće od materijalnih prioriteta razvoja prema čovjeku kao ključnom resursu.⁵ U tom svjetlu

5 Lester Thurow ističe ovu promjenu prioriteta: »Danas su znanje i vještine jedini izvor komparativne prednosti. One su postale ključnom odrednicom lokacije gospodarske aktivnosti krajem 20. stoljeća« (L. Thurow, 1997:68).

Ivan Pavao II. shvaća pravedan profit i na njemu razvijani kapitalizam (Centesimus annus, čl. 30–32)

Katolička je socijalna misao, skrbeći o ljudskom dostojanstvu, neprestano ukazivala na svjetovnu materijalizaciju smisla života, na vrednovanje svih individualnih i društvenih aktivnosti kroz materijalno mjerljive učinke. U tom svjetlu je shvaćan i napredak. Tehnološka mjerila napretka obuhvatila su sva područja društvenog života, sve se mjeri upotrebljivošću ovdje i sada. Sofisticirana tehnologija nije polazila od ljudske savjesti, već od znanstvenog uma koji se okrenuo *homo technicusu* zaboravljajući da je tu samo »polovina« *homo sapiens*. Aktualni papa stoga upozorava na pozitivistički duh znanstvenog istraživanja koji zanemaruje metafizičku i moralnu dimenziju razmišljanja. Čovjeka se gleda kao svemoćnog demijurga koji svime gospodari.⁶ Ova je kriza racionalizma, tvrdi Ivan Pavao II., put u nihilizam kojim se ne doseže istina (Fides et ratio, čl. 46).

4. PREMOŠĆIVANJE JAZA IZMEĐU UTILITARNOG I ETIČKOG

Danas su česte rasprave o suvremenom društvu, o njegovim ključnim značajkama kao što su informatizacija, globalizacija, konzumizam i individualizam. U takvim se raspravama redovito prikazuje suvremeno društvo kao postindustrijsko, a mentalitet, u njemu prevladavajući, kao postmoderni. U empiriji svakodnevno lako su prepoznatljiva obilježja postmoderne: mnoštvo televizijskih kanala, surfanje po internetu, usmjerenost slobodnog vremena na veletrgovine, turizam usmjeren na egzotične destinacije, povećavanje znanja pomoću multimedijских atrakcija. Sva je ta obilježja prije dvadeset godina anticipirao Daniel Bell ukazujući na zamjenu »stare osovine« rad – kapital, »novim osovinskim principom«, a to je teoretsko znanje. Komunikacije i informacijska tehnologija ključni su nositelji promjena, kako ekonomskih tako i socijalnih, kako u razvoju znanja tako i u negovu širenju, u karakteru rada i u njegovoj organizaciji (Lyon, 1999:222–24). Dok je modernitet razvijao potrebu za novim kao potvrdu kontinuiteta napretka, postmodernitet se hrani čovjekovom potrebom za sigurnošću i predvidivošću. Modernitet je u novini vidio potvrdu događanja napretka. Novina je zračila obećanjima drugačijih tehnologija, drugačijih proizvoda, drugačijih spoznaja prirode. Nudila je rješenja donedavno nerješivih zapreka u medicini, komunikaciji, kulturnoj unifikaciji, ali je, isto tako, zastrašivala svojim mjerilima koja su bila znanstveno–tehnološki određena, a bez ugrađenog senzora za značenje zajedništva, za etičke norme na kojima se ono gradi. Osamljivanje je pojedinca učinjeno podnošljivim kroz zaživljavanje fenomena **mekdonaldizacije** na svim razinama društva. Kada je sve pod kontrolom i predvidljivo, kada su već ponuđena optimalna rješenja za svakoga, kada nema neizvjesnosti pred nečim neprovjerenim i marketinški neprofiliranim⁷ – tada se stvara određena socijalna sigurnost i osjećaj jednakosti

6 Korisno je ovdje navesti izvorne misli ovoga pape: »Tako se dogodilo da su se neki, upućeni u znanost a uopće nemajući etičke svijesti, našli u opasnosti da im u središtu zanimanja više ne bude osoba i njezin cijeli život. Dapače, čini se da su se neki od njih, sasvim svjesni snage tehničkog napretka, osim logici tržišta popustili također napasti demijurgijske moći nad prirodom i nad samim čovjekom« (podv. A.(.) (Ivan Pavao II., 1999:68).

7 G. Ritzer daje širu kritičku analizu glavnih obilježja fenomena mekdonaldizacije, a ta su učinkovitost (*efficiency*), isplativost (*calculability*), predvidljivost (*predictability*) i kontrola (*control*). Zajedničko im je obilježje iracionalnost racionalnosti (G. Ritzer, 1995:35–142).

kojim se kompenzira nedostatak zajedništva. Potvrda jednakosti nije ovdje mišljena materijalno i statusno, već kao jednakost u dehumaniziranosti životne i radne okoline, dehumaniziranosti koja isključuje osobnost, kontrolira osjećaje i umrtvljuje duh (Ritzer, 1995:20).

Ključni senzor kojim se tehnička civilizacija ponosi jest **osjećaj za vrijeme**: ušteda vremena kao ovladavanje vremenom. Vrijeme je ispred čovjeka, čovjek je neprestano u utrci s vremenom. Fizičko je vrijeme postalo najveća zapreka neposrednosti ljudske komunikacije. Descartesova paradigma **mislim, dakle jesam**, danas je preformulirana u **jesam, ako ću biti**. Tehnološki, znanstveno, gospodarski, politički, ... biti, danas znači imati utjecaj na sutra, pripremiti se za sve što budućnost donosi, jer budućnost je ono što je već poznato.

Sadašnjost je, pak, pretvorena u pripremanje za budućnost. Ponuda svakodnevice obilježena je, rekli bi teolozi, **gnoseološkom konkupiscencijom**: nepregledno mnoštvo i izmješani tijekom najrazličitijih spoznaja i stavova popraćen neizbježnim i neuklonjivim predrasudama koje čovjeka zapljuskuju i koje unaprijed utječu na svaki čin njegova spoznavanja i odlučivanja (Kušar, 1999:290). U pluralizmu ponuda za većinu je glavno mjerilo biti kao drugi. To je mjerilo svedeno na konačnost, na upotrebljivost ovdje i sada. Važeće norme (tradicija i moral) dobivaju periferno mjesto.⁸ Time je tehnička civilizacija, brinući o vremenu, izgubila čovjeka.

Ono što se tehničkoj civilizaciji stavlja na dušu jest činjenica da se događa zaborav zajedništva ljudi i moralna ravnodušnost, danas izraženije nego prije.⁹ Premda je tehnologija povezala svijet, učinila ga velikim selom, ona ga je u isti tren atomizirala pretvorivši ga u veliku samoposlugu informacija i ideja, zabave i dokoličarenja, karijerizma i avanturizma – ali za pojedince. Koliko god se čovjek trudio tehnološkim pomacima odgonetnuti prirodu i svemir, on ne uspijeva odgonetnuti ono što mu je najbliže – sebe i drugog čovjeka. Kantov filozofski nacrt vječnog mira ostao je i dalje samo zamisao koju niti suvremena povijest nije udomačila. Solidarnost i opće dobro i dalje su samo poželjne vrijednosti koje promoviraju različite religije i međunarodni pokreti, ali se ne potvrđuju kao stožerne vrijednosti tehničke civilizacije.

Na početku povijesti, čitamo li Stari zavjet, Božji je narod bio jedan, s jednim jezikom i mogao je učiniti sve što je naumio. Naum je bio sagraditi grad i kulu do neba. Bog je omeo taj naum tako što je u narodu izmiješao jezike te ga je rasuo po svojoj zemlji (Post.I, 11.4–8). Jezik i prostor bili su, dakle, simbol bliskosti ili različitosti, zajedništva ili neprijateljstva. Danas su to lako savladive prepreke u **tehničkom** smislu. No, u **sociokulturnom** pogledu čini se da nije učinjen veliki pomak. Dok visoka tehnologija

8 S. Kušar to naziva **uzmakom normativnog pred diktatom faktičnoga**. To je posljedica nemogućnosti čovjeka da sagleda cjelinu istine. »Ukratko, društvo i pojedinac u njemu obiluju spoznajama o čovjeku i životu koje je nemoguće sintetizirati u zaokruženu i prihvatljivu cjelinu. Pluralizam nazora i stavova, koji se tu pokazuje, ne znači samim time također gubitak vrednota i osjećaja za njih. Naprotiv, on odražava svojevrstu hipertrofiju vrijednosti: odjedamput ima mnogo toga što se pokazuje vrijednim i poželjnim tako da naš kratki ljudski vijek nije dostatan da bar približno iskusimo to mnoštvo vrijednoga i da ga učinimo korisnim za naš život« (Kušar, 1999:290–91).

9 »Na vidiku je druga individualistička revolucija. Hedonističke vrednote zauzimaju prvo mjesto, a s njima redovito ide sakralno štovanje različitosti, kult potpune slobode, odbacivanje svih stega, zaborav u lažnoj duhovnosti, pravo na osobni izbor življenja, raspadanje zajedništva. ... Postmoderna je društvo obilježeno čudesnom moralnom ravnodušnošću, gubitkom sposobnosti pripočavanja, dosadom i ponavljanjem uvijek istoga... Banalnost, moda i senzacija su trojstvo suvremenog individualiziranog čovjeka« (Jukić, 1997:131).

uvjetuje svojim korisnicima jednoobraznost u njezinoj uporabi, kulturno je nasljeđe različitih naroda ona *differentia specifica* koja daje značenje civilizacijskim vrijednostima i kojom se čuva identitet. Još su kulturnopolitičke granice jače u razdvajanju, nego što je tehnologija u spajanju. Sociokulturno nasljeđe je i dalje na tragu starozavjetnog raspršivanja naroda, pa često univerzalne vrijednosti dolaze u konflikt s vrijednostima lokalnih zajednica.¹⁰ Tehnologija je moćna u stvaranju materijalnog izobilja, ali je još nemoćna u unificiranju svijesti o njihovoj krajnjoj svrsi. To je stoga što su pragmatični i utilitaristički interesi ispred ideje općeg dobra.

Ono, pak, što može uravnotežiti odnos utilitarnog i etičkog, premostiti jaz između gladi za širenjem utjecaja i moći, s jedne strane, i brige za čovjeka, s druge, jest svijest o neizvjesnoj sutrašnjici, svijest o iscrpljivosti prirode. Opstanak se čovjeka sve naglašenije shvaća kao opstanak Prirode. Planiranje se budućnosti vezuje uz egzogene faktore kao što su broj stanovnika, energija, hrana, sirovine i drugi, a čiji se odnos može reflektirati kao katastrofična ili podnošljiva slika budućnosti (Cifrić, 1994:44). Briga za čovjeka tako sve više postaje briga za prirodu, antropocentrizam je sve više ekocentrizam. Svijest o ograničenosti/iscrpljenosti prirode kao resursa, danas se reflektira kroz dodatni zahtjev koji je stavljen pred tehnološke: svemu dati prefiks eko- (novoj tehnologiji, proizvodnji energije, uporabnim predmetima, proizvodnji hrane i dr.). Na taj se način čovjek vraća tamo odakle je nastojao pobjeći. Vraća se gospodarici prirodi koja kreira pravila igre, a na čovjeku je njihovo odgonetavanje.

Povratak prirodi, ovdje shvaćen kao briga za prirodu zbog straha za sutrašnjicu čovjeka, ujedno je put i traženo rješenje nove zajednice. Građenje zajednice naroda, o kojoj je govorio Drugi vatikanski koncil (GS, čl. 83–90), premda je dugotrajan zadatak ako se kao načelo uzima pomirenje među religijama, u sekulariziranim i naturaliziranim potrebama postao je urgentni zadatak. Pomirenje interesa u gospodarstvu i politici u odnosu na prirodne resurse, prvi je korak u stvaranju zajedničke svijesti opstanka, na koji imaju pravo svi – moćni i slabi, bogati i siromašni, razvijeni i nerazvijeni. Sve je prihvaćenije načelo reciprociteta u suvremenoj ekonomiji, svjetsko se gospodarstvo ne rukovodi isključivo načelom profita po svaku cijenu, tehnologija dobiva i drugu dimenziju pored učinkovitosti – **humanost**. Korist i dobit počinju se mjeriti drugim mjerilima – ekološkim. Ako već nije moguće radom prirodu obogaćivati, tada je nužno barem je održavati. Time bi se počele prevladavati **strukture grijeha** koje svoje protagoniste imaju u osobama i institucijama, a kojih je nit vodilja pohlepa za dobitkom i žeđ za vlašću što je do sada rezultiralo **moralnim zlom** (Ivan Pavao II., *Sollicitudo rei socialis*, čl. 36–37). Moralno se zlo tiče kako odnosa prema čovjeku, tako i prema prirodi. Stoga je zajedništvo s prirodom pretpostavka izgrađivanja moralne zajednice ljudi. Jer, izostanak moralnog kriterija u gospodarskim odlukama ima dubokog traga u sociokulturnoj atomizaciji društva. Kako do tog izostanka ne bi došlo, nužan je prijelaz od ključnih vrijednosti moderniteta (ekonomska racionalnost i materijalna efikasnost) k vrijednostima postmoderniteta (društvena racionalnost, ekološke i humane vrijednosti).

¹⁰ P. Kivisto kao primjer kulturoloških razlika i razilaženja, a koje su ozbiljan narušavatelj globalizacije kulture, navodi slučaj shvaćanja individualizma i uloge žene kod islamskih fundamentalista. Talibanska interpretacija ovih vrijednosti izvodi se iz fundamentalističke interpretacije islamskog zakona. Ovaj raskorak kultura vidljiv je i kod islamskih imigranata u zapadnim zemljama čije tradicionalne vrijednosti dolaze u konflikt s vrijednostima zatečene kulture (Kivisto, 1998:159).

LITERATURA:

- Augustin, A. (1982). **Ispovijesti**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Ben-David, J. (1986). **Uloga znanstvenika u društvu**. Zagreb: Školska knjiga.
- Berger, P. (1995). **Kapitalistička revolucija**. Zagreb: Naprijed.
- *** (1991). **Biblija**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Cifrić, I. (1994). Očekivanja budućnosti: između katastrofizma i kozmičke ekspanzije. **Socijalna ekologija**, 3(1):43–61.
- Friedman, M. (1992). **Kapitalizam i sloboda**. Zagreb: Globus – Školska knjiga.
- *** (1986). Gaudium et spes, Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu. U: **Drugi vatikanski koncil – dokumenti**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Hegel, G. W. F. (1951). **Filozofija povijesti**. Zagreb: Kultura.
- Ivan XXIII. (1985). **Mater et magistra**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Ivan Pavao II. (1991). **Centesimus annus**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Ivan Pavao II. (1999). **Fides et ratio**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Ivan Pavao II. (1981). **Laborem exercens**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Ivan Pavao II. (1988). **Sollicitudo rei socialis**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Jukić, J. (1997). **Lica i maske svetoga**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Kivisto, P. (1998). **Key Ideas in Sociology**. London: Sage Publications, Inc.
- Kušar, S. (1999). Diktat faktičnoga i ustuk normativnoga. **Bogoslovska smotra**, 69(2–3):285–294.
- Lav XIII. (1991). Rerum novarum. U: Valković, M. (ur.), **Sto godina katoličkog socijalnog nauka**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Lee, M. (1997). From Enlightenment to Chaos: Toward Nonmodern Social Theory. U: Eve, R. A., Horsfall, S., Lee, M. E., **Chaos, Complexity and Sociology**, London: Sage Publications, Inc., str.15–30.
- Luther, M. (1983). **O slobodi kršćanina**. Novi Sad: Izvori protestantizma.
- Lyon, D. (2000). Post-modernity. U: Browning, G., Halcli, A., Webster, F., **Understanding Contemporary Society**. London: Sage Publications, Inc.
- Milberg, W. (1993). Natural Order and Postmodernism in Economic Thought. **Social Research**, 60(2):255–277.
- Pavao VI. (1991). Populorum progressio. U: Valković, M. (ur.), **Sto godina katoličkog socijalnog nauka**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Pio XI. (1991). Quadregesimo anno. U: Valković, M. (ur.), **Sto godina katoličkog socijalnog nauka**. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Polanyi, K. (1999). **Velika preobrazba**. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo.
- Ritzer, G. (1995). **The Mcdonaldization of Society**. London: Sage Publications, Inc.
- Rosenau, P. V., Bredemeier, H. C. (1993). Modern and Postmodern Conceptions of Social Order. **Social Research**. 60(2):337–362.
- Scheler, M. (1987). **Položaj čovjeka u svemiru, Čovjek i povijest**. Sarajevo.
- Spengler, O. (1991). **Čovjek i tehnika**. Split: Laus.
- Thomas, H., Walsh, D. (1998). Modernity/Postmodernity. U: Jenks, C., **Core Sociological Dichotomies**. London: Sage Publications, str. 363–391.
- Thurow, L. (1997). **Budućnost kapitalizma**. Zagreb: MATE
- Weber, M. (1976). **Privreda i društvo**. Beograd: Prosveta.

UTILITARIAN AND ETHICAL MEASURES OF TECHNICAL AND SCIENTIFIC ADVANCE

Antun Šundalić
Faculty of Economy, Osijek

Summary

Man as the measure of all things or as a tiny part of God's creation – this is the dilemma present in various forms throughout the history of human thought. The first approach positions the man above nature, whereas the second melts the man with the nature that was created together with him. In spite of the difference in the apprehension of man in the world – as man-creator or as man-creature – the thesis that the man's natural need is another man has never been historically contested. Although, however, the awareness of this truth is one of the civilizational values, it was always questioned and contested by man. An organization based on community (of man and nature as well as of man and man) was replaced by the organization of atomistic and individualistic orientation. This orientation put utilitarian measures (benefit for man, reduced to few people) into the leading position of technological and scientific development, whereas ethical measures (care for all) were given only a secondary role.

Current reality indicates the necessity to join the utilitarian and the ethical measures of the technological and scientific development and advance in such a manner that would set ethicality as the primary starting point, which would then spread out on nature. Naturalization, and thus also reconciliation of ethical and utilitarian measures means the man's return into natural order. This can also be regarded as a transition from the fundamental values of modernity (economic rationality and material efficiency) towards the values of postmodernity (social rationality, ecological and human values).

Key words: ethical standards, natural order, post-modernity, technological and scientific development, utilitarian standards

UTILITARISTISCHE UND ETHISCHE MAßSTÄBE DER TECHNOLOGISCH-WISSENSCHAFTLICHEN ENTWICKLUNG

Antun Šundalić
Wirtschaftsfakultät, Osijek

Zusammenfassung

Der Mensch als Maß aller Dinge oder als winziger Teil des göttlichen Schaffens ist ein Dilemma, das sich in unterschiedlichen Formen durch die gesamte Geschichte des menschlichen Denkens beobachten läßt. Während der erste Ansatz den Menschen über die Natur stellt, löst ihn der andere in der Natur auf, die zusammen mit ihm geschaffen wurde. Trotz dieser unterschiedlichen Auffassungen über die Stellung des Menschen in der Welt – Mensch als Schöpfer und Mensch als Geschöpf –, konnte die Geschichte die These nicht widerlegen, daß ein Mensch auf Grund seiner Natur einen anderen Menschen braucht. Eine auf der Gemeinsamkeit (zwischen Mensch und Natur, Mensch und Mensch) beruhende Organisation wurde durch eine auf dem Individualismus und Atomismus beruhende Organisation ersetzt. Die letztere Form gab den utilitaristischen Maßstäben (Nutzen für einige) den Vorrang, während die ethischen Maßstäbe (Sorge für alle) sekundär wurde.

Die aktuelle Wirklichkeit zeigt, daß es notwendig ist, die utilitaristischen und die ethischen Maßstäbe der technologisch-wirtschaftlichen Entwicklung zu verbinden, und zwar so, daß das Ethische primär wird und auch die Natur einschließt. Eine Versöhnung der ethischen und utilitaristischen Maßstäbe bedeutet eigentlich, daß der Mensch in die natürliche Ordnung zurückversetzt wird. Ein solches Verfahren kann als Übergang von den grundlegenden Werten der Modernität (wirtschaftliche Rationalität und materielle Effizienz) zu den Werten der Postmodernität (soziale Rationalität, ökologische und humane Werte) betrachtet werden.

Grundaussdrücke: ethische Maßstäbe, Modernität, Naturordnung, Postmodernität, technologisch-wissenschaftliche Entwicklung, utilitaristische Maßstäbe